

Карпенко Е. В. Взаимосвязь адаптации и самоактуализации: возрастной и гендерный аспекты

В статье осуществлён анализ взаимосвязи показателей двух мотивационных факторов – потребности в адаптации и стремления к самоактуализации, отличающихся своим эволюционно-поведенческим содержанием – гомеостазом или гетеростазом. Эксплицирован характер трансформации адаптационно-актуализационных паттернов личности в возрастном и гендерном аспектах.

Ключевые слова: адаптация, возраст, гендер, гетеростаза, гомеостаза, мотивация, личность, самоактуализация.

Karpenko Ye. V. Correlation between adaptation and self-actualization: age and gender aspects

The analysis of correlation between two motivational factors – the need for adaptation and aspiration for self-actualization which differ in evolutionary and behavioral content, that is homeostasis or heterostasis, is conducted. The character of transformation of adaptation and actualization patterns of personality in age and gender aspects is explicated.

Key words: adaptation, age, gender, heterostasis, homeostasis, motivation, personality, self-actualization.

УДК 159.928.22

Н. А. Карпенко

**ПСИХОЛОГІЯ ОБДАРОВАНОСТІ:
ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ**

Проаналізовано класичні та новітні концепції й теорії обдарованості, виокремлено розуміння змісту та структури обдарованості. Вказано на відсутність єдиної концепції обдарованості і необхідність її створення.

Ключові слова: задатки, здібності, обдарованість, талант, геніальність, творчість.

Постановка проблеми. Явище обдарованості – одна із невирішених проблем психологічної науки. Історія розвитку досліджень обдарованості в зарубіжній і вітчизняній психології з дореволюційного періоду відповідала змінам соціальних потреб суспільства і динаміці розвитку психологічної науки. Ці дослідження охоплювали всю систему проблем, що вивчаються і в наші дні: теоретичні проблеми психології обдарованості, проблеми діагностики, розробки принципів, методів розвитку і навчання обдарованих, талановитих особистостей. Власне, вивчення цього феномена психіки людини повинно бути спрямоване на

те, щоб суспільство навчилось бережно ставитись до обдарованих дітей і дорослих, допомагало їм примножити і реалізувати творчий потенціал, реалізуватися на особистісному і суспільному рівнях. Такі спроби, безперечно, можна знайти в багатьох дослідженнях.

Стан дослідження. Аналіз сучасного стану проблеми обдарованості в психології засвідчує, що в розумінні і тлумаченні цього феномена між дослідниками (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, В. М. Дружинін, Г. С. Костюк, В. А. Крутецький, О. Ф. Лазурський, Н. С. Лейтес, О. М. Матюшкін, В. О. Моляко, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн, І. О. Сікорський, Б. М. Теплов, В. Д. Шадріков, В. Штерн та інші) певні теоретичні розбіжності. Під обдарованістю розуміли: природну передумову здібностей; сукупність внутрішніх умов для досягнення видатних результатів у діяльності; загальні здібності; високий рівень розвитку здібностей; інтеграцію здібностей з метою діяльності; творчі можливості людини; потенційний талант тощо. Вважасмо, що таке розмаїття поглядів зумовлене складністю і багатоаспектністю досліджуваного явища, а також використанням для розкриття феномена обдарованості таких дефініцій, як «здібності», «талант», «геніальність», «творчість».

Мета статті у висвітленні змісту класичних і новітніх підходів до розуміння психології обдарованості.

Виклад основних положень. Психологію обдарованості як самостійну галузь психологічної науки вперше виділив німецький психолог В. Штерн. «Обдарованість, – зауважував він, – це загальна здібність індивіда свідомо спрямовувати своє мислення на нові вимоги, здібність психічного пристосування до нових завдань і умов життя» [24, с. 21]. Власне за ознакою пристосування вчений розмежовує поняття «обдарованість», «талант» і «геніальність». Характерна особливість таланту полягає, на його думку, в «обмеженні розумових здібностей однією галуззю змісту», а суть геніальності – в «самодовільній творчості». Він розглядав інтелектуальну схильність до виконання актів мислення як форму прояву обдарованості. Найвищий вияв обдарованості, на думку В. Штерна, в передбаченні (тобто прогнозуванні, випередженні ситуації). В цьому випадку людина пристосовується не до існуючих, а до можливих чи ймовірних умов оточуючого світу [24, с. 26]. Зауважимо, що використання в контексті аналізу обдарованості критерію здатності особистості до пристосування простежується в подальших, зокрема сучасних, наукових позиціях.

Біля витоків проблеми обдарованості у вітчизняній психологічній науці близько ста років тому стояв психіатр і психолог І. О. Сікорський. Він здійснював не стільки загальний теоретичний аналіз проблеми об-

дарованості, скільки тяжів до аналізу конкретних випадків обдарованості і геніальності. Вчений намагався показати багатогранний зв'язок психобіологічних і соціокультурних чинників розвитку особистості, розумів обдарованість як результат «об'єднання багаточисленних і складних елементів особистості» [8, с. 253–254]. І. О. Сікорський вважав, що творчість є однією з ключових ознак обдарованості, оскільки є іманентною особистісною властивістю. Дослідник наполягав на тому, що важливим чинником розвитку творчості і обдарованості виступає емоційна сфера, особливу увагу приділяв необхідності спеціального розвитку волі.

О. Ф. Лазурський [7] розглядав деякі питання проблеми обдарованості, зважаючи на можливість людини пристосуватися до зовнішнього середовища. Він виділив рівні психічного розвитку, названі рівнями обдарованості, які пов'язував з можливістю пристосування і взаємодії із навколишнім середовищем: нижчий (мала обдарованість, «бідна і примітивна психіка», недостатня пристосованість до середовища); середній (значно більша здібність пристосуватися, вибір заняття відповідно до схильностей і задатків, діяльність має в основному характер наслідування); вищий (висока обдарованість, геніальність, прагнення видозмінити середовище, пристосувати його до своїх потреб. Люди цього рівня – «творці нового, за якими ідуть всі інші» [7, с. 221]. Умови життя, виховання і освіти, на думку О. Ф. Лазурського, істотно не впливають на здібності, а лише сприяють або перешкоджають розвитку природних обдарувань.

На жаль, у вітчизняній психології дослідження проблеми обдарованості, індивідуальних відмінностей були значною мірою «пригальовані» сумнозвісною постановою 1936 року про педологічні перекурчення. Упродовж минулого століття і до наших днів учені виконали фундаментальні дослідження з проблем загальних і спеціальних здібностей (Б. М. Теплов, Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, Б. Г. Ананьєв, Г. С. Костюк, В. А. Крутецький, Н. С. Лейтес, В. М. Мясищев, К. К. Платонов, В. М. Дружинін, О. І. Кульчицька, Ю. З. Гільбух та ін.), психології творчості (Я. О. Пономарьов, С. Л. Рубінштейн, В. О. Моляко, О. М. Матюшкін, В. А. Роменець та ін.), психології і психофізіології індивідуальних відмінностей (Г. С. Костюк, Б. М. Теплов, В. С. Мерлін, Е. О. Голубева та ін.). Є дослідження, присвячені вивченню обдарованості на різних вікових етапах (В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, В. О. Моляко, О. І. Кульчицька, Н. М. Подьякова, І. П. Корчуганова та ін.). Водночас можна виділити два основні підходи до цієї проблеми – пов'язані з іменем Б. М. Теплова і Л. С. Виготського.

Основою розробок теорії здібностей і обдарованості у вітчизняній психології була концепція Б. М. Теплова. Він зазначав, що «при

встановленні основних понять вчення про обдарованість найбільш зручно виходити з поняття «здібність» [20, 16]. Власне, ми і зважаємо на це положення. Вчений виділив три ознаки здібностей, які лягли в основу визначення, що найчастіше використовується спеціалістами: здібності – це індивідуально-психологічні особливості, які, по-перше, відрізняють одну людину від інших, по-друге, стосуються успішності виконання певної діяльності або багатьох діяльностей, по-третє, не зводяться до наявних навичок, умінь чи знань, але які можуть пояснити легкість і швидкість набуття цих знань і навичок. «Ми не можемо розуміти здібності ... як вродженні властивості індивіда... Вродженими можуть бути лише анатоμο-фізіологічні особливості, тобто задатки, які лежать в основі розвитку здібностей, самі ж здібності завжди є результатом розвитку», – зазначав Б. М. Теплов [20, с. 17]. А обдарованість ним тлумачилась «як те якісно своєрідне поєднання здібностей, від якого залежить можливість досягнення більшого чи меншого успіху у виконанні тої чи іншої діяльності» [20, с. 22].

Теорія розвитку здібностей Б. М. Теплової отримала подальшу розробку, зокрема в дослідженнях із диференційної психології, в роботах Е. О. Голубевої, Є. О. Клімова, В. С. Мерліна та інших.

Другий підхід, пов'язаний з розглядом здібностей найперше як родових якостей людини, ґрунтується на теорії Л. С. Виготського [3] і також має своє продовження в сучасних дослідженнях. Вчений виокремлює, як мінімум, три характеристики здібностей: по-перше, це розуміння здібностей як існуючих в культурі способів взаємодії з дійсністю; по-друге, розвиток здібностей розглядається як підпорядковане закономірностям цілісного розвитку свідомості і аналізується в контексті цього цілого; по-третє, розвиток здібностей характеризується через освоєння дитиною певних досягнень культури.

Ці положення містять дві найбільш традиційні і дискусійні проблеми психології здібностей. Насамперед положення про цілісність організації різних здібностей ставить питання про універсальні механізми подібного інтегративного утворення, механізми розвитку і функціонування дитячих здібностей. Положення про роль засвоєння культури в розвитку здібностей неминує порушувати питання про співвідношення біологічного і соціального в розвитку здібностей, вродженості і набутості універсальних психологічних структур. Фактично, це питання про те, що розвивається в якості здібностей у дитини і як це відбувається.

С. Л. Рубінштейн розумів під здібностями «...складне синтетичне утворення, яке включає в себе цілий ряд даних, без яких людина не була би здатною до якоїсь конкретної діяльності, і властивостей, які

лише в процесі певним чином організованої діяльності виробляються» [18, с. 22–23]. Вчений висунув важливе положення про спіралеподібний розвиток здібностей: реалізація можливості, яка становить здібність одного рівня, відкриває нові можливості для подальшого розвитку, для розвитку здібностей більш високого рівня. Обдарованість людини, на його думку, визначається діапазоном можливостей, які відкриває реалізація наявних можливостей. Здібності людини – внутрішня умова її розвитку, які, як і інші внутрішні умови, формуються під впливом зовнішніх – у процесі взаємодії людини з зовнішнім світом. Називаючи в якості особливо високого рівня обдарованості талант і геніальність, С. Л. Рубінштейн їх диференціює: «Талант і геній відрізняються перш за все за об'єктивною значущістю і разом з тим оригінальністю того, що вони здатні виробити. Талант характеризується здібністю до досягнень високого рівня, які, однак, залишаються в принципі в рамках того, що вже було досягнуто; геніальність передбачає здібність створювати щось принципово нове, прокладати дійсно нові шляхи, а не лише досягати високих точок на вже протоптаних дорогах» [18, с. 31]. Для характеристики універсалізму, часто властивого геніям, учений називає імена Арістотеля, Леонардо да Вінчі, Декарта, Лейбніца, Ломоносова та інших.

К. К. Платонов [14] до здібностей відносить будь-які властивості психіки, які визначають успіх у конкретній діяльності.

На думку В. Д. Шадрікова, «...здібності можна визначити як властивості функціональних систем, які реалізують окремі психічні функції, мають індивідуальну міру вираженості, що проявляється в успішності і якісній своєрідності освоєння та реалізації окремих психічних функцій» [23, с. 11]. Поняття загальної обдарованості вчений визначає як придатність до широкого кола діяльностей або поєднання здібностей, від кожної із яких залежить успішність виконання тієї чи іншої діяльності.

О. Г. Ковальов, В. М. Мясичев, В. А. Крутецький розцінюють здібності як «ансамбль властивостей», який необхідний для успішного здійснення визначеної діяльності, включаючи особливості мислення та емоційно-вольової сфери.

Часто поняття «здібний», «обдарований», «талановитий» вживаються як синоніми. Ю. З. Гільбух з цього приводу зауважує: «При спільному вживанні терміни «обдарований» і «талановитий» виступають як рід і вид. Всяка талановита дитина (взагалі людина) є разом з тим обдарованою, але не кожна обдарована людина може бути названа талановитою. Деяким обдарованим дітям ще треба буде досягнути рівня талановитості, і не всім, на жаль, це вдається» [4, с. 12].

За видатні, епохальні досягнення в науці, мистецтві, рідше в практичній діяльності (військова справа, державне управління і ін.), високообдарованих людей називають геніями. На думку Дж. Фріман, генії – це ті люди, які реалізують абсолютно нові ідеї. «Геній – це значно більше, ніж просто розумний чи навіть дуже обдарований; це дійсно велика людина. Вони приходять в наш світ і покидають його дещо по-іншому, завдяки вкладу, який вони внесли в життя суспільства. Бетховен, Пікассо, Ньютон, Марія Кюрі – всі вони були геніями. Навіть будучи маленькими дітьми, вони проявляли надзвичайно сильний інтерес до галузей знань, які пізніше стали основним змістом їхнього життя» [21, с. 17].

Положення про те, що здібності формуються в діяльності, притримували майже всі вітчизняні вчені, які досліджували феномен обдарованості. Б. М. Теплов зазначав, що «здібність не може виникнути поза відповідною конкретною діяльністю. ... Абсолютний слух як здібність не існує у дитини до того, як вона вперше постала перед завданням впізнавати висоту звука. До цього існував тільки задаток як анатомо-фізіологічний факт» [20, с. 20]. Вчений наголошував, що річ не в тому, що здібності виявляються в діяльності, а в тому, що вони створюються в цій діяльності.

Б. Г. Ананьєв пов'язував розвиток здібностей із загальним розвитком особистості, виключаючи можливість самодостатнього й ізольованого їхнього розвитку. В утворенні здібностей, вважає дослідник, виконують роль природні особливості особистості і анатомо-фізіологічні передумови або задатки, які стають здібностями і реалізуються тільки через діяльність [1, 124]. Однак ця діяльність, як зазначає В. С. Юркевич, повинна бути пов'язана з позитивними емоціями, іншими словами, приносити радість, задоволення. Є ця радість – задатки розвиваються, немає радості – здібностей не буде. Дослідниця вважає, що від тривалих, безрадісних, примусових занять може бути що завгодно – високі оцінки, похвала, навіть знання, але не буде головного – здібностей [26, с. 17].

Отже, розуміння терміна «обдарований» зазнало значних змін упродовж минулого століття. Якщо спочатку це поняття стосувалось тільки дорослих, досягнення яких вважались видатними, то згодом його стали застосовувати і стосовно дітей, маючи на увазі їхній інтелектуальний розвиток, особливі успіхи у навчанні. Обдарованими вважались діти, які опинялись серед декількох відсотків, що мають високі показники за тестами інтелекту. Однак життя постійно вносило поправки в прогнози, які робились на основі тестів: високі показники розумового розвитку не гарантують ні дуже успішної кар'єри, ні вида-

тних творчих досягнень. Водночас діти з більш скромними показниками IQ належать до людей, які впливають на прогрес, змінюють життя суспільства. Подібні курйози змушували знову і знову звертатися до змісту терміна «обдарований». Відтак, сформувалися новітні концепції обдарованості, найбільш значущі з яких проаналізуємо.

Згідно з концепцією «вікової обдарованості» Н. С. Лейтеса [16] треба розрізнити хід вікового розумового розвитку (з його типовими варіантами і перехідними особливостями) і те більш корінне, власне індивідуальне, що зберігається, формується в процесі такого розвитку. «Обдарованість дитини – це доволі стійкі особливості саме індивідуальних проявів неабиякого інтелекту, що з віком зростає» [16, с. 25]. Саме з огляду на вікові передумови розумового підйому і треба розпочинати аналіз розуміння особливостей дітей, чиї розумові достоїнства можуть уважатися виявами обдарованості. Незвичайні можливості дитини на тому чи іншому віковому етапі ще не означають збереження цього рівня і своєрідності її можливостей в наступні і більш зрілі роки, тому вчений закликає слова «обдарована дитина», «обдаровані діти» вживати з обережністю, відаючи собі звіт в тому, що це в значній мірі умовні вислови.

Підхід до обдарованості як вияву творчого потенціалу людини обґрунтовує О. М. Матюшкін [9]. Згідно із його концепцією (творчої обдарованості) творча обдарованість – це інтегративна структура, яка виявляється на всіх рівнях індивідуального розвитку і охоплює такі основні компоненти: домінуючу роль пізнавальної мотивації, дослідницьку творчу активність, можливість ухвалення оригінальних рішень, можливість прогнозування і передбачення, здібність до створення ідеальних еталонів, які забезпечують високі естетичні, моральні, інтелектуальні оцінки. Процес успішного розвитку і реалізації потенційних можливостей обдарованої дитини, на думку О. М. Матюшкіна, залежить не лише від навчальних програм, але більшою мірою від соціальної потреби суспільства в талантах і від розуміння особистістю соціальної цінності своєї обдарованості. Приділяючи значну увагу прикладному напрямку дослідницької роботи, вчений створив науково-практичну програму з виявлення, навчання і виховання обдарованих і талановитих дітей, яка містить узагальнення сучасних знань про природу розвитку обдарованості і розробку психологічних засобів стимулювання і допомоги обдарованим дітям.

В. О. Моляко – один із найбільш авторитетних сучасних дослідників феномена обдарованості – вважає, що «обдарованість – це свого роду міра генетично і дослідно передбачених можливостей людини адаптуватися до життя» [11, с. 213]. У межах нової концепції технічної обдарованості вчений зазначає, що обдарованість є однією з найбільш

важливих вищих психічних підсистем впорядкованої підсистеми «людина – світ» і нерозривно пов'язана з психічними функціями людини, з її свідомістю, підсвідомістю, загальними установками і диспозиціями, особистісними структурами, емоційною сферою тощо. Як основні функції обдарованості В. О. Моляко називає максимальне пристосування до світу, оточення, вирішення проблем у всіх випадках, коли створюються нові, непередбачені, які вимагають саме творчого підходу. «Оскільки такого роду ситуації виникають в житті практично кожної людини і достатньо часто (не буде перебільшенням говорити про їхню щоденність, інколи вони просто насуваються на людину низкою), то буде логічним припустити, що кожна людина в принципі повинна отримувати певний потенціал можливостей, які сприяють її виживанню. Це стосується і спадкових факторів, і набутого досвіду. Тому було б неправильно говорити про обдарованість як унікальне, рідкісне явище» [11, с. 213–214]. Вчений неодноразово зважає на необхідність розуміння обдарованості (зокрема дитячої) соціумом, що дозволить зберегти її і розвинути.

В динамічній теорії обдарованості – ДТО – (назву для якої запропонував Л. С. Виготський і яку вважав справою майбутнього) Ю. Д. Бабаєва [2] висуває на перший план аналіз самого процесу розвитку обдарованості, а не пошук параметрів оцінки і вимірювання здібностей. В результаті відбувається зміна парадигми в галузі ідентифікації обдарованості. Здійснюється перехід від діагностики відбору дітей з високими здібностями до діагностики особливостей і психологічних механізмів розвитку обдарованості. Дуже важливим аспектом в ДТО є положення про двояку роль психологічної перепони в розвитку обдарованості. На існування цієї двоякості вказували в своїх дослідженнях В. Штерн, А. Адлер, Л. С. Виготський. З одного боку, будь-які перешкоди, дефекти, безперечно, виступають як обмеження, які гальмують процес психічного розвитку. З іншого, створюючи певні труднощі, вони одночасно є і своєрідними стимулами для породження процесів компенсації. «Учителі і батьки, які прагнуть усунути будь-які перешкоди і труднощі, які виникають перед дитиною, пробують перетворити будь-який навчальний матеріал в максимально зрозумілий і легкий для засвоєння, недооцінюють стимулююче значення перешкод для психічного розвитку дітей» [2, с. 156].

Створені Ю. Д. Бабаєвою на базі ДТО методики розвитку обдарованості дозволили істотно збільшити ріст показників інтелекту і креативності тих дітей, які раніше ідентифікувались як «необдаровані», і практично зблизити їх з показниками обдарованих дітей.

Обдарованість в екопсихологічному підході В. І. Панова [13] розглядається як особлива форма вияву творчої природи психіки лю-

дини (у вигляді її психічних процесів, психічних станів і свідомості). Тому вона виступає як системна якість психіки, яка виникає у взаємодії з освітнім середовищем (сімейним, шкільним і іним) і набуває форми індивідуальності розвитку психічних процесів, станів і свідомості дитини. Відповідно основне завдання полягає у створенні освітнього середовища розвиваючого (творчого) типу, тобто середовища, яке сприяє ліквідації психологічних бар'єрів розвитку учня, сприяє розкриттю творчого начала всіх сфер його психіки.

Автори психолого-дидактичної системи «Обдаровані діти: виявлення, навчання, розвиток» (В. І. Панов, Н. С. Лейтес, О. М. Матюшкін та ін.) в якості базової характеристики обдарованості виводять творчу активність людини як вияв творчої природи психіки і її розвитку. З цієї точки зору обдарованість постає як: 1) системна властивість психіки, яка виникає в результаті пізнавальної і (або) іншої діяльнійшої взаємодії між індивідом і освітнім середовищем; 2) властивість психіки, що розвивається, для прояву і становлення якої необхідними умовами є не тільки наявність природних задатків, але і відповідного (варіативного і розвиваючого) освітнього середовища, зокрема відповідних видів діяльності (екопсихологічний аспект обдарованості); 3) індивідуальна характеристика пізнавального, емоційного і особистісного розвитку учня, яка виражається в індивідуально-своєрідному поєднанні властивостей пізнавальної, емоційної і особистісної сфер свідомості цього індивіда, яке забезпечує можливість досягнення ним найбільш високих результатів розвитку здібностей в соціально значущих видах діяльності [12, с. 22].

Згідно з концепцією О. І. Щєбланової [25] дитяча обдарованість – це цілісна, складна, багатоваріантна і така, що розвивається, психологічна система, яка є підсумком індивідуального шляху розвитку і одночасно становить потенціал (внутрішні передумови) майбутнього розвитку. Обдарованість дитини на кожному віковому етапі може бути адекватно зрозумілою лише з позицій системності її розвитку. Вона може розглядатися як «закрита система» з точки зору внутрішньої структури і як «відкрита система», яка перебудовується під впливом динамічної взаємодії численних внутрішніх і зовнішніх детермінант. Інтегральні характеристики особистості обдарованого учня детермінують вияви і розвиток його обдарованості, будучи одночасно і об'єктом цього розвитку.

У «Робочій концепції обдарованості» (підготовленій авторським колективом з 15-ти осіб) [17] обдарованість тлумачиться як системна якість, яка характеризує психіку дитини в цілому; при цьому саме особистість, її спрямованість, система цінностей спричиняють розвиток здібностей і визначають, як буде реалізований її потенціал. Такий під-

хід робить пріоритетним завдання виховання, а не просто навчання обдарованої дитини. Цим визначається і гуманістична спрямованість «Робочої концепції обдарованості», в якій особлива увага приділяється бережливому ставленню до обдарованої дитини, яке передбачає розуміння не тільки переваг, але і труднощів, які несе з собою її обдарованість. Зазначаючи основним недоліком використовуваних нині діагностичних методів (найперше тестів) зорієнтованість на результат (в той час як процесуальна сторона цієї діяльності, яка, власне, і зумовлює можливість бути обдарованим, залишається «поза полем зору»), автори окресленої психолого-дидактичної системи в якості одного із методу, який дозволяє працювати саме з процесуальною стороною здібностей і взагалі свідомості дитини, називають навчально-ігрові методи і психологічний тренінг.

Сутність концептуальної ідеї дослідження «Взаємозв'язок когнітивних та особистісних чинників розвитку обдарованості» (лабораторія психології обдарованості Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України) становить уявлення про взаємопов'язаність когнітивних та особистісних чинників, характер якої (стимулювальний або гальмівний) зумовлює особливості функціонування та розвиток обдарованої особистості. Визнано виправданим тлумачити феномен обдарованості як інтегральну характеристику особистості, основою якої виступає «система психологічних та психофізіологічних властивостей індивіда, що забезпечує особливі досягнення, винятково успішну діяльність у певній сфері». Таке розуміння обдарованості дало змогу гіпотетично визначити такі її критерії: продуктивність діяльності (екстраординарні, виняткові досягнення); задоволення від процесу діяльності (ефективність, легкість і швидкість опанування діяльності, її психофізіологічна «ціна»); кристалізація інтересів до певного виду діяльності; оцінка продуктивності діяльності експертами [15, с. 214].

Найбільш популярною і об'єднувальною для більшості сучасних вітчизняних і зарубіжних спеціалістів є концепція людського потенціалу американського психолога Дж. Рензулі [19, с. 20–21]. Згідно з його «трикільцевою моделлю» компонентами обдарованості є: 1) інтелект вище середнього; 2) посилена мотивація; 3) творчий підхід. Отже, обдарованість – це не тільки інтелект, не тільки схильність до творчості і не тільки певна мотивація. Це комплекс, який охоплює всі три характеристики.

О. М. Матюшкін [9] вважає, що психологічна структура обдарованості збігається з основними структурними компонентами, які характеризують творчість і творчий розвиток людини: а) домінуюча роль пізнавальної мотивації; б) дослідницька творча активність; в) мо-

жливість досягнення оригінальних рішень; г) можливість прогнозування і передбачення; г) здатність створювати ідеальні еталони, які забезпечують високі естетичні, моральні й інтелектуальні оцінки.

К. А. Хеллер, К. Перлет, В. Сієрвальд [22], дотримуючись багатофакторної моделі обдарованості, розуміють обдарованість як когнітивний, мотиваційний і соціальний потенціал, який дозволяє досягати високих результатів в одній (або більше) із таких галузей: інтелект, творчість, соціальна компетентність, художні можливості, психомоторні можливості.

На думку О. І. Кульчицької [5; 6], структура розвинутої обдарованості охоплює три основні підструктури: 1) високу пізнавальну активність, яка спирається на високий рівень сенсорних і інтелектуальних процесів; 2) творчу інтерпретацію пізнавального досвіду; 3) емоційну захопленість діяльністю (схильність до конкретної діяльності).

В. О. Моляко в цілому висвітлює обдарованість як систему, яка охоплює такі компоненти: біофізіологічні, анатомо-фізіологічні задатки; сенсорно-перцептивні блоки, що характеризуються підвищеною чутливістю; інтелектуальні й мисленнєві можливості, які дозволяють оцінювати нові ситуації і вирішувати нові проблеми; емоційно-вольові структури, які зумовлюють тривалі домінантні орієнтації і їх штучне підтримання; високий рівень продукування нових образів; фантазія; уява і низка інших [10, с. 219].

На думку більшості дослідників, провідним компонентом у структурі обдарованості, її якісним показником є здатність до творчості – наявність творчих (креативних) здібностей, знань, умінь, навичок, а також мотивів, завдяки яким створюється новий, оригінальний, унікальний продукт. Учені вважають, що умовою творчості є середньо-високий інтелект (IQ = 115-120), а за дуже високого інтелекту (IQ = 170-180), як і за низького, між креативністю (творчістю) і інтелектом найчастіше взаємозв'язок негативний. Матеріальним показником обдарованості і її специфіки є продукт, оскільки залежно від того, що виконує дитина чи дорослий, можна визначити спрямованість і специфіку обдарованості, а оригінальність, новизна і нестандартність продукту – свідчення рівня обдарованості.

Висновки. Обдарованість – складне психічне утворення, в якому нерозривно переплетені пізнавальна, емоційна, вольова, мотиваційна, психофізіологічна та інші сфери психіки людини, і саме ця складність зумовлює те, що вияви обдарованості характеризуються великою варіативністю, неоднозначністю, індивідуальністю. Попри значні здобутки вчених, єдина концепція обдарованості досі не створена, і в цьому перспектива подальших досліджень науковців. Стержневим моментом, який

об'єднує вищевказані теоретичні позиції, є підхід до обдарованості як до процесу цілісного розвитку особистості обдарованих людей, який дозволяє реалізувати їхній творчий потенціал.

1. Ананьев Б. Г. Личность, субъект деятельности, индивидуальность / Б. Г. Ананьев. – М.: Директ-Медиа, 2008. – 209 с.
2. Бабаева Ю. Д. Динамическая теория одаренности / Ю. Д. Бабаева // Психология развития; под ред. А. К. Болотовой и О. Н. Молчановой. – М.: ЧеРо, 2005. – С. 153–160.
3. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с. – (Библиотека всемирной психологии).
4. Гильбух Ю. З. Умственно одаренный ребенок / Ю. З. Гильбух. – К.: Укрвузполіграф, 1992. – 84 с.
5. Кульчицкая Е. И. Одаренность как психологическая проблема / Е. И. Кульчицкая // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 8. – С. 14–15.
6. Кульчицкая Е. И. Сирень одаренности в саду творчества / Е. И. Кульчицкая, В. А. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 316 с.
7. Лазурский А. Ф. Классификация личностей / А. Ф. Лазурский // Избранные труды по психологии. – М.: Наука, 1997. – С. 5–222 (Серия «Памятники психологической мысли»).
8. Мазяр О. В. Концептуальні паралелі вирішення проблеми обдарованості у працях І. О. Сікорського та В. О. Моляко / О. В. Мазяр // Актуальні проблеми психології: збірник наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. У 12 т. / гол. ред. С. Д. Максименко. – Т. 12. – Вип. 15. Частина 1. – К.: Вид-во «Фенікс», 2012. – С. 250–257.
9. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности / А. М. Матюшкин // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 29–33.
10. Моляко В. А. Психология конструкторской деятельности / В. А. Моляко. – М.: Машиностроение, 1983. – 136 с.
11. Моляко В. А. Творческая конструкторология (пролегомены) / В. А. Моляко. – К.: Освіта України, 2007. – 388 с.
12. Одаренные дети: выявление, обучение, развитие. Психолого-дидактическая система / В. И. Панов, Н. С. Лейтес, А. М. Матюшкин [и др.] // Відкритий урок. – 1998. – № 13. – С. 20–24.
13. Панов В. И. Одаренные дети: выявление – обучение – развитие / В. И. Панов // Педагогика, 2001. – № 4. – С. 30–44.
14. Платонов К. К. Проблемы способностей / К. К. Платонов. – М.: Наука, 1972. – 312 с.
15. Пономарева-Семенова Р. О. Теоретико-методичні засади визначення взаємозв'язку когнітивних та особистісних чинників розвитку обдарованості / Р. О. Пономарева-Семенова // Актуальні проблеми психології: Проб-

леми психології творчості: збірник наукових праць / за ред. В.О. Моляко. – Т. 12. – Вип. 3. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 210–219.

16. Психология одаренности детей и подростков / под ред. Н.С. Лейтеса. – М.: Академия, 1996. – 416 с.

17. Рабочая концепция одаренности / научн. ред. В. Д. Шадриков. – 2-е изд., расш. и перераб. – М.: Федеральная целевая программа «Одаренные дети», 2003. – 94 с.

18. Рубинштейн С. Л. Способности / С. Л. Рубинштейн // Психология индивидуальных различий; под ред. Ю. Б. Гиппенштейтер и В. Я. Романова. – М.: ЧеРо, 2000. – С. 20–40.

19. Савенков А. И. Детская одаренность: развитие средствами искусства / А. И. Савенков. – М.: Педагогическое общество России, 1999. – 220 с.

20. Теплов Б. М. Способности и одаренность // Избр. Труды: в 2 т. / Б. М. Теплов. – М.: Педагогика, 1985. – Т. 1. – С. 15–42.

21. Фриман Дж. Как развить таланты ребенка от рождения до 5 лет / Дж. Фриман. – М.: ТОО Центр «ПРО», 1995. – 240 с.

22. Хеллер К.А. Лонгитюдное исследование одаренности / К. А. Хеллер, К. Перлет, В. Сиервальд // Вопросы психологии. – 1991. – № 2. – С. 120–127.

23. Шадриков В. Д. Способности, одаренность, талант / В. Д. Шадриков // Развитие и диагностика способностей; отв. ред. В. Н. Дружинин, В. Д. Шадриков. – М.: Наука, 1991. – С. 7–21.

24. Штерн В. Одаренность детей и подростков и методы ее исследования / В. Штерн; [пер. с нем.]. – К.: Книгоспілка, 1926. – 409 с.

25. Щербланова Е. И. Одаренность как психологическая система: структура и динамика в школьном возрасте: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.01 / Елена Игоревна Щербланова. – М., 2006. – 311 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/vved/162912.html>

26. Юркевич В. С. Одаренный ребенок: иллюзии и реальность: Книга для учителей и родителей / В. С. Юркевич. – М.: Просвещение, Учебная литература, 2006. – 136 с.

Карпенко Н.А. Психология одаренности: подходы к пониманию

Статья посвящена анализу классических, а также современных концепций и теорий одаренности, в процессе которого выделено понимание содержания и структуры одаренности. Указывается на отсутствие общей концепции одаренности и на необходимость её создания.

Ключевые слова: *задатки, способности, одаренность, талант, гениальность, творчество.*

Karpenko N. A. Psychology of gift: approaches to understanding

The classical and modern concepts and theories of gift are analyzed and understanding of its content and structure is determined. The absence of the single concept of gift as well as the need to create it are pointed out.

Key words: *inclinations, abilities, gift, talent, genius, creativity.*